

# KOČA POPOVIĆ KAO ČLAN PREDSEDNIŠTVA SFRJ (1971–1972)

Dr Zoran Bajin\*

**APSTRAKT:** *U članku se, na osnovu neobjavljenih dnevnčkih beležaka Koče Popovića i drugih relevantnih izvora i literature, analiziraju njegova politička delatnost i stavovi početkom sedamdesetih godina 20. veka. Posebna pažnja je posvećena Popovićevoj ideološkoj evoluciji, njegovom ličnom odnosu s Josipom Brozom Titom i njegovoj ulozi u događajima oko smenjivanja „srpskih liberala“.*

**KLJUČNE REČI:** Koča Popović, Predsedništvo SFRJ, Savez komunista Jugoslavije, Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Marko Nikezić, „srpski liberali“

Koča (Konstantin) Popović – književnik nadrealista, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju uoči Drugog svetskog rata, proslavljeni partizanski komandant i general – po završetku rata obavljao je dve značajne dužnosti: načelnika Generalštaba JNA (1945–1953) i državnog sekretara za inostrane poslove (1953–1965). Kao „vojnik revolucije“ i za Partiju „a priori sumnjiv“ intelektualac, Popović je prihvatio njenu dogmu, svesno potiskivao „svoj intelektualizam“ i starao se da joj dokazuje odaynost. Ipak, postepeno shvatajući da ga visoka funkcija zarobljava, počeo je da se vraća „samostalnosti uma“ stečenoj u nadrealističkoj mladosti i zaoštava svoj odnos prema „zvaničnoj partijskoj liniji“, odnosno ideologiji.<sup>1</sup> Mada je već od sredine pedesetih imao nedoumice, pa i otpore, prema pravcu kojim je jugoslovensku spoljnu politiku usmeravao partijski i državni autokrata Josip Broz Tito, njegovo otrežnjenje od ideologije počelo je u prvoj polovini šezdesetih, podstaknuto pritiscima s vrha Partije. Tadašnji drugi čovek Partije Aleksandar Ranković, partijski konzervativci, a na kraju i

\* Naučni saradnik, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, Republika Srbija  
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5959-4155>; E-mail: [zorbajin@yahoo.com](mailto:zorbajin@yahoo.com)

<sup>1</sup> Aleksandar Nenadović, *Razgovori s Kočom* (Zagreb: Globus, 1989), 197–208. Milovan Đilas je sredinom pedesetih verovao da Koča Popović svoj brzi uspon duguje omiljenosti u partijskom vrhu zbog odanosti i „nezlobivih viceva, za koje je izvojevao pravo da ih čini na svačiji račun“. „Mislio je sve manje samostalno. [...] Od intelekta, ličnosti i poezije ostajalo je sve manje.“ Slično njemu, britanski ambasador je krajem te decenije stekao utisak da je „Popovićeva zvezda visoko“ i da je „omiljen kod Tita, koga zabavlja kao neka vrsta dvorske lude, oštre na jeziku, zamenivši time donekle Đilasa posle pada u nemilost“ [Milovan Đilas, *Ideal i profesija: uspomene revolucionara*, priredio Aleksa Đilas (Beograd: Vukotić media, 2024), 473; Robert L. Jarman, ed., *Yugoslavia: political diaries*, vol. 4 (Slough: Archive editions, 1997), 742].

sam Tito, više puta su kritikovali Državni sekretarijat za inostrane poslove (DSIP) kao uporište „malograđanstvine“ sa slabom ideološkom disciplinom, što je 1963. godine dovelo i do osude „sipovske linije“, različite od partijske, pre svega u odnosu prema Sovjetskom Savezu. Tim napadima, čija je meta bio i njegov bliski saradnik Marko Nikezić, Popović se pasivno opirao, ne pristajući na samokritiku. Uprkos svemu, upravo ga je Nikezić 1965. godine nasledio na mestu državnog sekretara, čime je održan kontinuitet u radu DSIP-a.<sup>2</sup>

Posle političke eliminacije Rankovića jula 1966. godine, Popović je, na molbu rukovodilaca SR Srbije, pristao da ga zameni na mestu potpredsednika SFRJ, kako bi se stižalo neraspoloženje među Srbima i olakšala „demokratska evolucija partije i društva“. Već uveliko razočaran u Tita i njegov dogmatizam, vlastoljublje, sujetu i popustljivost prema Sovjetskom Savezu, Koča Popović nije verovao da on može biti nosilac te evolucije, već se nadao da bi najviši partijski rukovodioci mogli da mu udruženim pritiskom ograniče vlast, naizgled samo zbog smanjenih sposobnosti usled starosti. Pogođen Titovim samovoljnim kadriranjem u vojsci i omalovažavajućim odnosom prema sebi, odlučio je da napusti funkciju potpredsednika, koja je ukinuta u martu 1967. godine. Nakon što je stekao utisak da pitanje obuzdavanja Titove autokratije niko od rukovodilaca (pa ni njegov ratni drug, sekretar Izvršnog komiteta CK SKJ Mijalko Todorović Plavi, koji mu je bio najbliži u toj želji) ne sme da pokrene dalje od kuloarskih razgovora, postepeno se povlačio iz aktivnog političkog života.<sup>3</sup>

O tome je Koča Popović ostavio nagoveštaje u svojim beleškama koje, iako se mogu nazvati dnevničkim, svojom fragmentarnošću, lapidarnim humorom i usredsređenošću na uopštavanja umesto na konkretnu ličnu hroniku izmiču jasnom svrstavanju u određenu dokumentarnu ili književnu formu. Uoči odlaska s položaja potpredsednika SFRJ, zapisao je da za Tita, koji „skroz nepravedno“ raspolaže ogromnom moći odlučivanja, drugi rukovodioci ne predstavljaju „nikakvu vrednost“, pa su „protokolarno uvek ispod jedne Jovanke“: „Valjda ćete razumeti da neki od nas neće više da trpe to stalno i duboko ponižavanje. Neće raditi protiv vas, naravno, ali ne pristaju da vam služe, da dalje produžavaju vaše samovlašće.“ Svojim činom je želeo da, „bar indirektno“, poruči kako više neće deliti odgovornost za odnose u vrhu i time podstakne postepeno, ali neizbežno iznošenje zahteva da „glavni odustane od dobrog dela nesrazmerne vlasti“. Prestavši da nominalno bude drugi čovek Jugoslavije, došao je do zaključka da se pitanje Titove vlasti mora pokrenuti: „Znam da mnogi kvalifikovani koji čute – znaju, misle slično. [...] Svi znamo šta on predstavlja, koliko neuporedive su njegove zasluge za sve što smo postigli. Činjenica je, međutim, da je on prestao biti to što je bio [...]. Ovakav kakav je, sa izgubljenim smislom i kontaktom za realnost, on ne ume više ni da misli bar malo unapred i da se upita šta će ostati posle

<sup>2</sup> Petar Žarković, *Marko Nikezić: diplomata u središtu Hladnog rata* (Novi Sad: Akademski knjiga, 2024), 169, 181–202, 212, 236–237; Петар Жарковић, „Сиповска концепција југословенске спољне политике: ДСИП у средишту унутарпартијских спорења“, *Токови историје*, бр. 1, (2017), 101–104, 113–116.

<sup>3</sup> Istorijski arhiv Beograda (IAB), Legat Lepe Perović (LLP), Dnevnička zabeleška Lepe Perović (DzLP), 11. avgust 1972; A. Nenadović, *Razgovori s Kočom*, 144–145; Koča Popović, „Zapisi iz pokojne prošlosti (8)“, *Vreme*, br. 65, 20. 1. 1992, 34–36; „Zapisi... (9)“, *Vreme*, br. 66, 27. 1. 1992, 40–42; Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945–2005* (Zagreb: Prometej, 2006), 53–54, 79, 661.

njega. Bez konstituisanja i afirmisanja jednog rukovodstva koje treba, uz njegovu pomoć, već sad stvoriti, nastaće izlišne velike teškoće.“<sup>4</sup>

Ogorčenje Popovića Titovim postupcima kulminiralo je na zajedničkoj sednici Predsedništva i IK CK SKJ 2. septembra 1968, na kojoj se raspravljalo o odnosu Jugoslavije prema Sovjetskom Savezu nakon okupacije Čehoslovačke. Popović je replicirao svom starom suparniku Ivanu Gošnjaku, koji je predlagao da se ipak nastavi s prosovjetskim stavom u spoljnoj politici. On je, naprotiv, zatražio da se ona potpuno preispita, na šta se Tito osvrnuo, pozvavši na jedinstvo partijskog vrha umesto nadmudrivanja oko toga ko je imao pravo u prošlosti. Kad je Popović, „veoma uvređen“ tom interpretacijom, odgovorio da ona nema smisla i da „diskusija mora da se razvija“, Tito je prekinuo i njega i dalju raspravu.<sup>5</sup> Iako je Nikezić tom prilikom zastupao stavove slične Popovićevim, u novembru je na Šestom kongresu Saveza komunista Srbije izabran za predsednika CK SKS. Kongres je predložio Popovića za člana Stalne konferencije SKJ, što će biti njegova jedina partijska funkcija.<sup>6</sup>

Od povlačenja s mesta potpredsednika SFRJ Koča Popović je sve manje bio prisutan u javnosti i medijima, ali to nije okrnjilo njegovu slavu ratnog komandanta i omiljenost skromnog, a otmenog državnika. Prema godišnjim anketama zabavnog časopisa *Čik*, Popović se krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih uvek nalazio među pet najpopularnijih političara u Jugoslaviji.<sup>7</sup> Jedan od vodećih srpskih komunista Petar Stambolić sećaće se da je Popović bio „na poseban način popularan“, ali da nije poznao partijske „srednje kadrove“ niti „unutrašnjost Srbije“. Partijski veteran Rodoljub Čolaković je primetio da je Popović pametan, obrazovan, nadmen, „ciničan i egocentrik, dalek od masa“, te da je uvređenost u dubini njegovog „opozicionog stava“: „Sem toga, između njega i Staroga nešto je puklo [...]. A to Stari ne oprašta. Neće ga zbog toga urnisati, ali mu neće dozvoliti da mu prkosi.“<sup>8</sup>

U toku 1969. godine Koča Popović je boravio u Alžiru, u neformalnoj diplomatskoj poseti; a zatim je, kao Titov izaslanik, otputovao na sahranu bivšeg predsednika SAD Dvajta Ajzenhauera, gde je razgovarao s bliskim savetnikom predsednika Ričarda Niksona, Henrijem Kisindžerom.<sup>9</sup> Prilikom dogovora srpskih rukovodilaca oko izbora

<sup>4</sup> IAB, Legat Koče Popovića (LKP), k. 11, Dnevničke zabeleške Koče Popovića (DzKP), 23. februar i 6. mart 1967; LKP, k. 12, DzKP, 3. maj 1967. Popović je uskoro shvatio da je, iako je i sam „pripomogao“ ukidanju funkcije potpredsednika SFRJ, „škartiran“ zato što je bio suviše samostalan [IAB, LKP, k. 12, DzKP, 23. januar 1968].

<sup>5</sup> Svetozar Vukmanović Tempo, *Memoari 1966–1969. Neslaganja* (Beograd: Narodna knjiga, 1985), 384–389; Milivoj Bešlin, *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*, Knj. 1 (Novi Sad: Akademska knjiga, 2022), 70–76; P. Žarković, n. d., 381–383; Миле Бјелаяц, *Дипломатија и војска: Србија у Југославија 1901–1999* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2010), 245. Beležeći tok te sednice, Popović je dao oduška svojoj ljutnji zbog „previše lakog, superiornog etiketiranja“: „Nisam posilni!“ [IAB, LKP, k. 13, DzKP, 2. septembar 1968].

<sup>6</sup> Latinka Perović, *Zatvaranje kruga: ishod političkog rascepa u SKJ 1971/1972* (Sarajevo: Svjetlost, 1991), 72–77; M. Bešlin, n. d., 505–515.

<sup>7</sup> *Чик*, бр. 1, 2. 1. 1969, 4–5; бр. 1, 1. 1. 1970, 2–3; бр. 1, 7. 1. 1971, 34–35; бр. 51, 16. 12. 1971, 37.

<sup>8</sup> Venceslav Glišić, *Susreti i razgovori: prilozi za biografiju Petra Stambolića* (Beograd: Službeni glasnik, 2010), 124, 126; Родољуб Чолаковић, *Дневник 1971–1972*, приредио Здравко Антонић (Бањалука: АНУРС, 2008), 385, 392, 396.

<sup>9</sup> IAB, LLP, DzLP, 13. februar i 30. mart 1969; Đoko Tripković, *Jugoslavija–SSSR 1956–1971* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013), 252–253.

predsednika Skupštine SR Srbije, imao je ulogu u manevru ometanja namere Miloša Minića da ostane na toj funkciji. U dogovoru s Todorovićem i Nikezićem, koji su ostali u senci, izneo je više kadrovskih predloga kako bi stvorio zbrku pogodnu za nametanje Draže Markovića kao konačnog kandidata.<sup>10</sup> Popović je bio zadovoljan Devetim kongresom SKJ, koji mu je probudio nade u slabljenje monopola Tita i „republičkih birokratskih vrhova“. Ipak, nakon pokušaja da bude isključen iz Saveta za narodnu odbranu, sve više je dolazio do zaključka da Tito želi da ga postepeno, bez buke u javnosti, istisne iz politike. Njihova distanca je potvrđena činjenicom da se, premda su obojica celo leto proveli na Brionima, nijedanput nisu sastali.<sup>11</sup> Tito je Mirku Tepavcu, koji je zamenio Nikezića na čelu DSIP-a, zamerio što se oko jedne stvari konsultovao s Popovićem. Posle toga se Tepavac neko vreme uzdržavao od čestih kontakata s njim.<sup>12</sup>

Popović je u februaru 1970. zapisao da na njega sve manje računaju, jer vide da je „u nemilosti“. Razočaran u svoju generaciju, izrazio je veru da će Jugoslaviju „nositi dalje napred“ ljudi koje ne poznaje lično, a ne njegovi saborci, sa kojima ga ne povezuju nekadašnje „niti“: „Nema više zajedničke vere, ideala“.<sup>13</sup> Posle jednog razgovora s glavnim ideologom SKJ Edvardom Kardeljem u junu, Popović je primetio da je ovaj odavno intelektualno „konfuzan i nemoćan“ i da, kada govori o prevladavanju političke krize, iznosi „samo gluposti“. Krajem oktobra je, pišući da Kardelj ništa ne objašnjava, već baljezga o delovanju „nekih mračnih, i to neidentifikovanih snaga“, prorokovao da takvi neće izvući zemlju iz „gadnog sosa“: „Spas“ će moći doneti samo neka 'stranka reda' [...] na čelu sa patentiranim spasiocem, ako treba uz direktni oslonac na silu i vojsku, a zajedno sa nekolicinom (njegovih) izabranika [...]. Vrat ćemo se i na monolitnost i svu bagažu koja uz to ide.“<sup>14</sup>

Mada je nekada bio blizak s Kardeljem i verovao u njegovu „intelektualnu energiju“ i „politički integritet“, Popović je s vremenom razočarano zaključio da je on „slovenački nacionalist“ čija je demokratičnost formalna.<sup>15</sup> U svojim beleškama je tvrdio da je kombinacija Kardeljevih karakternih osobina sa „samouštvom“ i školovanjem u SSSR-u bila u mladosti neutralisana „stvaralaštvom, bujnošću i sistematičnošću“, a da se sa starenjem pretvorila u dogmatizam. Kardelj je za njega bio „mucavi neimar“ konfuzije i ideolog „nacionalizma i malograđanštine“, čiji su kurs rado prihvatili republički „etatisti – karijeristi“. Glavni uzrok Kardeljevog držanja Popović je video u vraćanju „izvorima“ – „rudimentarnom i zauvek sažvakanoj marksizmu koji se 30-ih godina predavao na Kunmz-u“.<sup>16</sup>

<sup>10</sup> IAB, LLP, DzLP, 14. i 15. februar 1969; Latinka Perović, *n. d.*, 96–97.

<sup>11</sup> IAB, LLP, DzLP, 8. mart, 21, 23, 27. i 28. maj, 16. i 21. avgust 1969.

<sup>12</sup> Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac: sećanja i komentari* (Beograd: Radio B92, 1998), 160; IAB, LLP, DzLP, 21. avgust i 11. decembar 1969.

<sup>13</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 10. i 14. februar 1970.

<sup>14</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 21. jun i 27. oktobar 1970. Popović je prethodne godine pozvao Kardelja na razgovor i predložio mu da utiče na Tita da prestane s demagoškim govorima koji sadrže „grube pritiske“ i „pretnje čvrstom rukom“. Kardelj je odgovorio da je to već uzalud pokušavao i upozorio ga da Tito veruje da se on povukao jer „čeka svoj momenat“. Na to je, sa skrivenim prekorom, Popović rekao da se povukao zato što je ostao „usamljen“ pri „pokretanju nekih bitnih pitanja“ [IAB, LLP, DzLP, 12. septembar 1969].

<sup>15</sup> A. Nenadović, *Razgovori s Kočom*, 169–171.

<sup>16</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 12, 21, 25. i 27. april, 20. jun, 13. septembar, 5. i 31. oktobar 1972. Popović je pred srpskim rukovodiocima za Kardelja ironično govorio da je „kunmzovac“. (V. Glišić, *n. d.*,

Sušтина Popovićevog i Kardeljevog razlaza, pored različitog praga tolerancije Titove samovolje, proisticala je iz Popovićevog kosmopolitizma. On je kao na štetni provincijalizam gledao na značaj koji je Kardelj pridavao nacionalnom pitanju, pa, u velikoj meri, i na njegovu ključnu ulogu u ustavnom preobražaju Jugoslavije u pravcu sve dublje federalizacije. U okviru tog preobražaja, Tito je septembra 1970. godine u Zagrebu najavio stvaranje Predsedništva SFRJ kao budućeg kolektivnog šefa države. Prve reakcije srpskog rukovodstva bile su negativne. Lider hrvatskih komunista Miko Tripalo pretpostavio je da načelne primedbe iz Srbije skrivaju frustraciju zbog onemogućavanja plana da se posle Titove smrti istakne srpski kandidat – najverovatnije Koča Popović – za mesto inokosnog predsednika republike.<sup>17</sup>

Početkom 1971. godine Popović je zabeležio svoj utisak da se Predsedništvo SFRJ osniva radi spasavanja etatizma.<sup>18</sup> U to vreme su se njegovi kontakti s rukovodiocima SR Srbije „istanjili“, pa su on i supruga pretpostavili da ga oni, usled „kompromiserstva i oportunizma“, izbegavaju kako se ne bi zamerili Titu i federalnom vrhu.<sup>19</sup> Ipak, posle Treće konferencije SKS početkom marta, došlo je do odlučnijeg istupanja srpskog rukovodstva.<sup>20</sup> Tito je, „vrlo uznemiren“, ponudio Nikeziću da postane član Predsedništva SFRJ. On je to odbio, a zatim i, nešto uvijenije, predlog da kandidat bude Minić.<sup>21</sup> Prvi put od prelaska na novu dužnost, Nikezić je posetio Koču Popovića. On i sekretar CK SKS Latinke Perović zatražili su njegovu podršku. Popović je pokazao puno razumevanje za njihove stavove, upozorivši ih da ne popuštaju pred „nacionalističkim elementima u Srbiji“ i ne usvajaju oportunizam „starije generacije“ srpskih komunista.<sup>22</sup>

Napetost između Tita i vrha SKS u maju je pojačala smrt Milentija Popovića. Posmrtni publicitet dat prezimenjaku, kome je ranije zamerio da je „mekušac“, Koča Popović je ocenio kao samoveličanje vladajuće birokratije: „I mrtav – 'služi'“. Na sastanku najvažnijih političkih ličnosti SR Srbije uoči predstojećeg razgovora s Titom, Popoviću se svideo predlog Latinke Perović da se otvoreno izjavi da podrivanje njihove antinacionalističke politike i istovremeno provociranje srpskog nacionalizma može izazvati „duboku krizu“, povoljnu „za Ruse“. <sup>23</sup> Srpska delegacija je zaista zauzela odlučan, pa čak i oštar stav.<sup>24</sup> Iako zadovoljan što se s Titom najzad progovorilo bez mnogo okolišanja, Popović je smatrao da je malo izgleda „da on bar počne razmišljati da ne može nastaviti ovako: nerazumno i samovoljno“. <sup>25</sup>

125; L. Perović, *n. d.*, 407) Naime, Kardelj je bio učenik i predavač moskovske Međunarodne lenjinske škole (MJIИИ), a samo predavač na Komunističkom univerzitetu nacionalnih manjina Zapada (KYHM3). On je tvrdio da su te Kominternine škole, mada su im nastavni programi bili „prilično sektaški“, odigrale „veoma pozitivnu ulogu“ u razvoju komunističkog pokreta u svetu [Edvard Kardelj, *Svedočenja: istorijsko-memoarski prilozi* (Sarajevo: Svjetlost, 1984), 423–424].

<sup>17</sup> Zdravko Vuković, *Od deformacija SDB do Maspoka i liberalizma: moji stenografski zapisi 1966–1972. godine* (Beograd: Narodna knjiga, 1989), 395–396; Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće* (Zagreb: Globus, 1990), 129–131.

<sup>18</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 15. januar 1971.

<sup>19</sup> IAB, LKPLP, b. s., DzLP, 24. i 28. januar 1971; A. Nenadović, *Razgovori s Kočom*, 155.

<sup>20</sup> L. Perović, *n. d.*, 194–206.

<sup>21</sup> Z. Vuković, *n. d.*, 467, 473.

<sup>22</sup> IAB, LLP, DzLP, 11. april 1971; Z. Vuković, *n. d.*, 496–497.

<sup>23</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 10. maj 1971. S druge strane, i Milentije Popović je iznosio primedbe na račun „ličnih nedostataka“ svog prezimenjaka [Pavle Jakšić, *Nad uspomenu, Knj. 2* (Beograd: Rad, 1990), 251].

<sup>24</sup> M. Bešlin, *n. d.*, 401–410; Z. Vuković, *n. d.*, 521–524; L. Perović, *n. d.*, 262–264.

<sup>25</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 11. maj 1971.

Ogorčeno srpsko rukovodstvo je nepokoravanje Titu iskazalo i time što je, bez njegovog odobrenja, u Predsedništvo SFRJ poslalo ličnost za koju je moglo pretpostaviti da je ne podnosi. Koču Popovića je iznenadila ponuda Marka Nikezića i Latinke Perović da bude kandidovan za člana tog tela. Posle razgovora s njima 28. maja, zatražio je nekoliko dana razmišljanja. U dnevniku je zapisao da u njihovu časnost ne može sumnjati, ali se istovremeno brinuo hoće li na novom položaju i dalje morati da prećutkuje „otrovne istine“. Polako je, ipak, naginjao zaključku da je „teško odbiti“: „Već i zbog toga što ću biti 'nametnut'!“ Želeo je da učestvuje u radu Predsedništva SFRJ ukoliko bi ono bilo način da stara generacija na čelu s Titom, kao privremeni „kohezivni faktor“, postepeno preda svu vlast novoj. Uz to, verovao je da će, u najgorem slučaju, bar imati mogućnost da se demonstrativno desolidariše podnošenjem ostavke na visoku funkciju. Prelomivši, obavestio je Perovićevu da prihvata i da će, premda su mu sposobnosti umanjene, pomagati „političkom pameću“, „iskustvom“, „širinom pogleda“ i „neukalupljenošću“. Njegovo kandidovanje je partijsko članstvo u Srbiji vrlo dobro primilo.<sup>26</sup>

Skupština SR Srbije je izabrala Koču Popovića za člana Predsedništva SFRJ 15. jula 1971.<sup>27</sup> Drugi izabrani član iz Srbije bio je Dragi Stamenković, a član po položaju, kao predsednik republičke skupštine, Draža Marković. Popović je Markovića (uz Staneta Dolanca i Krstu Crvenkovskog) doživljavao kao jednog iz pokornih i bezobzirnih „glavonja koje u poslednje vreme najuspešnije prodiru“. Za Stamenkovića je zapisao da se na vlasti održava lukavošću: „Lukav je i Draža, ali je pritom i bistar. Dok ovaj po pameti i znanju – goveče.“<sup>28</sup>

Draž Marković je nedugo pre toga razgovarao s Titom. Predsednik je na početku razgovora nervozno „praskao“, što je Marković shvatio kao „pokušaj stvaranja pukotine u rukovodećem timu Srbije“. Na pitanje „zašto je za Predsedništvo SFRJ predložen Koča Popović kad se zna da se on sa njim (Titom) nije slagao u nekim situacijama i zašto on (Tito) o tome nije konsultovan“, Marković je odgovorio da su smrću Milentija Popovića nastale nove okolnosti, jer je na upražnjeno mesto predsednika Savezne skupštine predložen Mijalko Todorović, koji je bio kandidat za Predsedništvo SFRJ. Posle toga je, tvrdio je, „trebalo brzo obaviti konsultacije“, pa je tobože ta brzina dovela do Koče Popovića, koji „uživa neprikosnoveni autoritet i poverenje u Srbiji“. Naišavši na otpor, Tito se umirio i isto tako neuverljivo slagao da je i on mislio da predloži Popovića za člana Predsedništva.<sup>29</sup>

Ne računajući predsednika Tita, rođenog u XIX veku, Koča Popović je, u 64. godini života, bio najstariji član Predsedništva SFRJ. Kao jedan od poznatijih i uglednijih,

<sup>26</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 28. maj, 1, 2, 8. i 9. jun 1971; K. Popović, „Zapisi... (11)“, *Vreme*, br. 68, 10. 2. 1992, 32–33; Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala: tehnologija političkih obračuna Josipa Broza* (Beograd: Filip Višnjić, 1990), 223; L. Perović, *n. d.*, 280.

<sup>27</sup> M. Стојановић, „Седница свих већа Скупштине Србије“, *Политика*, бр. 20753, 16. 7. 1971, 7. Pet dana potom, Popović je razgovarao s Nikezićem i Perovićevom, kojima je kazao da treba dobro postaviti političke probleme, pa će pojedine ličnosti „same po sebi otpadati“ [IAB, LLP, DzLP, 20. jul 1971].

<sup>28</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 22. mart i 9. jun 1972.

<sup>29</sup> Z. Vuković, *n. d.*, 553–554; IAB, LLP, DzLP, 20. jul 1971; Драги Стаменковић, *Између идеала и политике: лично казивање и сведочење* (Београд: Стручна књига, 2002), 190. Po svoj prilici, Tito je i pre toga bezuspešno pokušao da utiče na Markovića preko državnog sekretara za narodnu odbranu Nikole Ljubičića, koji mu je rekao da Koča Popović „mesecima sedi na Brionima a da se ne javi Predsedniku“ [Dragoslav Marković, *Život i politika 1967–1978*, Knj. 1 (Beograd: Rad, 1987), 271].

uoči konstituisanja je u „kuloarima“ spominjan kao kandidat za potpredsednika.<sup>30</sup> Na prvoj sednici Predsedništva SFRJ 29. jula Tito je izrazio tobožnju želju da drugi što više preuzmu „terete“ s njegovih leđa, ali i stavio na znanje da spoljnu politiku i bezbednost nikome neće prepustiti. Za potpredsednika je izabran Crvenkovski, kome je Tito prepustio predsedavanje, izašavši napolje, čime je simbolično najavio da će se ubuduće retko pojavljivati.<sup>31</sup> Prema zapisu Popovićeve supruge, sednica je bila „komedija“ koja je pokazala da se tu neće „rešavati ozbiljne stvari“.<sup>32</sup>

Popović je leto proveo na Brionima, bez ikakvog kontakta s Titom koji je takođe bio tamo. Štaviše, kada je Tito početkom septembra na *Galebu* krenuo na Tjentište, na proslavu tridesetogodišnjice ustanka, za Popovića nije bilo mesta na brodu. Razdražen time, kao i činjenicom da je programom proslave sve bilo podređeno Titu i supruzi umesto borcima i komandantima, on je ostao da lovi ribu na Vangi. Poznanimcima je objasnio da nije želeo da se nameće, niti da bude „dubler sebe samoga“.<sup>33</sup>

Na sednici Predsedništva SFRJ 16. septembra, na kojoj se govorilo o predstojećoj poseti sovjetskog lidera Leonida Brežnjeva, Popović nije uzimao reč, uprkos tome što je tri dana ranije zapisao da treba izbeći sovjetske priče o zajedničkoj ideologiji i svaki pokušaj uvlačenja u „lager“. Tito je izjavio da se pred sovjetskom delegacijom neće odstupati od „principijelnih stavova“, ali da u drugim stvarima „ne bi trebalo da se cepidlači“. Prema Popoviću, koji je tom prilikom izabran za člana Saveta za narodnu odbranu i Saveta za spoljnu politiku Predsedništva SFRJ, bio je „krajnje natmuren“ i nije mogao sakriti svoje „staračko, zbrčkano lice“.<sup>34</sup>

Popović je bio aktivniji u kuloarima nego na sednici, jer je posle nje intervenisao kod Crvenkovskog da u delegaciji za pregovore s Brežnjevom bude njihov kolega, dotadašnji ambasador u Moskvi Veljko Mićunović.<sup>35</sup> Mićunović je imao stavove bliske Popovićevim, pa mu je sekundirao kada je, na prijemu u čast Brežnjevlevog dolaska, stavio na znanje savetniku sovjetske ambasade da SSSR mora polaziti jedino od „stvarnog stanja stvari“ i odreći se iluzije da može izmeniti jugoslovensku politiku. Podsetivši na jugoslovensku osudu vojne intervencije u Čehoslovačkoj 1968, Popović je izneo lično mišljenje da bi bilo bolje da, umesto razgovora Tita i Brežnjeva u četiri oka, pregovaraju isključivo delegacije. Sovjetski diplomata je stekao utisak da iza te izjave stoje bojazni „određenih jugoslovenskih rukovodećih krugova da se drugovi L. I. Brežnjev i J. Tito ne dogovore među sobom o nekim pitanjima, o kojima se mišljenje jugoslovenskog predsednika razlikuje od pogleda tih krugova“.<sup>36</sup> U svakom slučaju, i u Beogradu i u Moskvi

<sup>30</sup> Милош Мишовић, „Профил колективног председника“, *НИН*, бр. 1072, 25. 7. 1971, 14–15.

<sup>31</sup> Архив Југославије (АЈ), Фонд Председништва СФРЈ (803), ф. 1, 1. седница Председништва СФРЈ, 29. јул 1971; Душан Чкречић, *Коља Поповић: дубока људска тајна* (Београд: Службени гласник, 2019), 256–257.

<sup>32</sup> ИАВ, LLP, DzLP, 14. септембар 1971.

<sup>33</sup> ИАВ, LLP, DzLP, 31. август 1971, 5, 6. и 20. септембар 1971; П. Чолаковић, *н. д.*, 191.

<sup>34</sup> АЈ-803-1, 2. седница Председништва СФРЈ, 16. септембар 1971; 409, 2. седница радне групе Председништва СФРЈ, 15. септембар 1971; ИАВ, LKP, к. 15, DzKP, 13. и 16. септембар 1971; LLP, DzLP, 22. септембар 1971; К. Поповић, „Зписи... (12)“, *Време*, бр. 69, 17. 2. 1992, 34.

<sup>35</sup> ИАВ, LLP, DzLP, 23. септембар 1971.

<sup>36</sup> Российский государственный архив новейшей истории, фонд 5, опись 63, дело 361, *Beleška o razgovoru N. Popova sa K. Popovićem i V. Mićunovićem*, 22. септембар 1971; П. Жарковић, *н. д.*, 469. Nikezić je istog dana rekao Popoviću da Tito „nije sposoban da vodi i jedan konkretni razgovor nasamo“ [ИАВ, LLP, DzLP, 22. септембар 1971; Д. Чкречић, *н. д.*, 258].

prevladalo je zadovoljstvo zbog toka i rezultata Brežnjevljeve posete.<sup>37</sup> Do Popovića je stiglo da je Tito nezadovoljan samo nepopustljivošću Tepavca, kome je, bez konkretnih imena, prebacio da je pod uticajem nekih antisovjetski raspoloženih ljudi.<sup>38</sup>

Na sednici Predsedništva SFRJ 14. oktobra, partijski funkcioner Stane Dolanc je izneo opširna obaveštenja o Brežnjevljevoj poseti i oceni Izvršnog biroa Predsedništva CK SKJ. Za razliku od Mićunovića, koji je otvoreno zamerio što je državno predsedništvo nepripremljeno raspravljalo o važnom spoljnopoličkom pitanju mnogo posle partijskog rukovodstva, Popović se ograničio na primedbu da ništa „napismeno“ nisu dobili. U svom notesu se zapitao čemu diskusija, ako Predsedništvo treba da, založivši svoj autoritet, kao ocenu prihvati „ono što je rekao T[ito] samim tim što je rekao“.<sup>39</sup>

Popović je jedini put stvarno uzeo reč na sednici Predsedništva SFRJ 25. oktobra, nakon što je Crvenkovski odredio pauzu kako bi, na zahtev sovjetskog ambasadora, razgovarao s njime. Kada je potom svoj postupak pokušao da opravda dugom praksom naročitog odnosa prema sovjetskim predstavnicima, Popović je izjavio da je, naročito s gledišta ugleda novog državnog organa, objašnjenje nezadovoljavajuće i učinio ironičnu aluziju na jedan slučaj iz kog se videlo da se potpredsednik veoma stara „oko ličnih prerogativa, a tako malo kad je reč o celom Preds[edni]štvu“.<sup>40</sup> Brigu o prerogativima protumačio je kao učvršćivanje polaznih pozicija u tri za nasledstvo koja već počinje: „Odlazak T[ita] otvoriće prostor za jugosl[ovenske] ambicije nekih. No, ukoliko se Jug[oslavija] održi, to neće moći ići drukčije nego rotacijom na najvišim dužnostima. Oni koji se budu zatekli, za razliku od drugih, kao članovi više foruma istovremeno (npr. vrhovni part[ijski] i vrh[ovni] državni) imaće odred[ene] prednosti [...]. Bref<sup>41</sup>, raspad carstva je u toku. Združenim naporima 'cara' i nekolicine pretendenata.“<sup>42</sup>

Prilikom vojnih manevara u oktobru, Tito je pred nekoliko generala i hrvatskih rukovodilaca govorio „o suradnicima vanjskih i unutrašnjih neprijatelja“ u vojnom vrhu, izrazivši pritom „političke sumnje“ prema nekim generalima bliskim Koči Popoviću i njemu samom. Takođe je negodovao što se Popović nije odazvao pozivu da dođe na manevre, tumačeći to kao demonstraciju protiv sebe lično.<sup>43</sup> Njih dvojica su

<sup>37</sup> Đoko Tripković, „Obnova političkog dijaloga na najvišem nivou između Beograda i Moskve početkom 70-ih godina 20. veka“, *Istorija 20. veka*, br. 3, (2011), 232–236; Драган Борегић, „Југословенско-совјетски односи у време биполарног детанта 1971–1975“, у: *Србија у Русија 1814–1914–2014*, уредник Михаило Војводић (Београд: САНУ, 2016), 347–351; Борис Сергејевич Новоселџев, „Совјетско-југословенски односи крајем 60-их и почетком 70-их година 20. века“, *Токови историје*, бр. 1, (2020), 186–188.

<sup>38</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 25. septembar 1971.

<sup>39</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 14. oktobar 1971; AJ-803-1, 3. sednica Predsedništva SFRJ, 14. oktobar 1971.

<sup>40</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 25. oktobar 1971; AJ-803-1, 4. sednica Predsedništva SFRJ, 25. oktobar 1971; A. Nenadović, *Razgovori s Kočom*, 135.

<sup>41</sup> Ukratko (franc.)

<sup>42</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 27. oktobar 1971. Sledeće godine Popović je pisao da „pretendenti“ čekaju „da 'stari gospon' umre, ili bar počne ostavljati nešto prostora za druge“: „Do tada ćemo gutati žabe, zašto da ne, kraljevske su, ukusne. Istovremeno oštriti kopita i popravljati startne rupe i pozicije. Ali, ne lezi vraže! 'Stari gospon' se uopšte nije žurio da se, bilo ovako bilo onako, povuče“ [IAB, LKP, k. 16, DzKP, 8. jun 1972].

<sup>43</sup> Savka Dabčević Kučar, *'71: hrvatski snovi i stvarnost*, Knj. 2 (Zagreb: Interpublic, 1997), 688, 856; M. Tripalo, n. d., 162.



se videli 19. novembra na zajedničkoj sednici Predsedništva SFRJ i SIV-a, gde je Tito podneo izveštaj o svojim posetama u inostranstvu. Popović je zapisao da se, naročito kada je Tito prisutan, svi pretvaraju da sitni diplomatski uspesi predstavljaju trajnu konsolidaciju međunarodnog položaja Jugoslavije.<sup>44</sup>

Popović je u novembru doputovao u Bern, gde je u prvoj polovini decembra ležao u bolnici. U njoj je saznao za 21. sednicu Predsedništva CK SKJ u Karadorđevu, na kojoj je uklonjeno hrvatsko republičko rukovodstvo. Iako je smatrao da je to svakako trebalo učiniti (u čemu se nije slagao s Nikezićem<sup>45</sup>), Titovu intervenciju u ulozi spasioca Jugoslavije video je kao „zlo“. Kriveći Tita što je tolerisao rast hrvatskog nacionalizma, Popović je njegovu odluku da obori bezobzirne „narodne vođe“ Tripala i Savku Dabčević Kučar objasnio strahom za sopstveni autoritet.<sup>46</sup> Njih je, razmišljao je potom, srušio isti mehanizam koji ih je „prethodno održavao“, pruživši još jedan dokaz da – „osim posjednika izuzetne, čudovišne vlasti“ – „svaki aktuelni velikan može sutra postati škart ili bitanga“. <sup>47</sup>

Krajem januara 1972. godine Popović je „u svom dnevniku“, kao „evidentnu istinu“ koju ne može izreći, zapisao da je Tito „senilan, olupina“: „To svi znamo, tj. svi iole misleći, ali, ipak, on će nas 'napustiti' tek kad bude sâm, tj. po svojoj sve senilnijoj pameti, to rešio, ili kad bude klinički izbačen iz stroja.“<sup>48</sup> Tu misao nije mogao izreći, ali ju je, svesno ili nesvesno, pokazivao gestovima. Posle Druge konferencije SKJ, jedan hrvatski funkcioner skrenuo je pažnju Latinki Perović da je Koča Popović hladno sedeo dok su svi drugi aplaudirali Titu.<sup>49</sup>

Sam Popović je zaključio da je njegovo učešće u političkom životu „samo formalno“, jer je, umesto u državnom predsedništvu, „težište“ odlučivanja u najvišim partijskim organima: „Ništa drugo ne može, u ovakvim režimima, da zameni ulogu 'stranke', čak ako je ova i izgubila svoju stvarnu težinu – smisao. Ostaje nezamenjiva kao sredstvo.“ Nakon sednice Predsedništva SFRJ 9. marta žalio je što su mu „državnici“ koji su nekoliko sati razglabali o poslovniku ukrali „prekrasan dan napolju“. Dve nedelje potom, na sednici Saveta za spoljne poslove zapisao je da govornici „izbegavaju raspravu o suštini“, jer će odluke, „bez mnogo razmišljanja“, biti donesene drugde: „Zadovoljni su što mogu da učestvuju u mudrovanju.“<sup>50</sup>

Na zajedničkoj sednici Predsedništva SFRJ i Predsedništva SKJ 12. aprila na Brionima kritikovano je Tepavčevo vođenje spoljne politike. Napad je započeo član Predsedništva SFRJ Mitja Ribičič, govoreći protiv spoljopolitičkog pragmatizma. Dok je Ribičič govorio, Popović je zabeležio da bi sve to „bilo u redu“ kad bi se „mogla voditi slobodna diskusija“. Zatim je, s većom oštrinom, Edvard Kardelj izvršio „dublju marksističku analizu“ i zamerio Tepavcu i njegovim saradnicima što ne shvataju da nesvrstavanje „igra odlučujuću ulogu“ u savremenom svetu, iznad „kombinatorike velikih sila“. Popović je u ljutnji

<sup>44</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 19. novembar 1971; AJ-803-389, 1. zajednička sednica Predsedništva SFRJ (sa SIV-om), 19. novembar 1971.

<sup>45</sup> IAB, LKP, k. 19, DzKP, 30. mart 1980; A. Nenadović, *Razgovori s Kočom*, 155.

<sup>46</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 4, 7, 14, 17. i 22. decembar 1971.

<sup>47</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 16. maj i 11. jun 1972. Tripalo je podneo ostavku i na mesto člana Predsedništva SFRJ. U memoarima će napisati da na sednicama tog tela nikada nije čuo Popovića da je „rekao nešto vrijedno pažnje“: „Ali se zato uvijek iz kuloara moglo saznati što drug Koča o nečemu misli“ [M. Tripalo, *n. d.*, 82].

<sup>48</sup> IAB, LKP, k. 15, DzKP, 28. januar 1972.

<sup>49</sup> L. Perović, *n. d.*, 365; M. Bešlin, *n. d.*, 345.

<sup>50</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 21. februar, 10. i 23. mart 1972.

Kardeljev dug govor opisao kao konfuzno „davljenje“ i „drobljenje“, a njega samog rečju „emmerdeur“<sup>51</sup>. Odbranu Tepavca, za koga odnosi s velikim silama nisu bili „akademsko pitanje nego egzistencijalno“, ocenio je kao mirnu i argumentovanu. Smatrao je da nepoverenje prema šefu jugoslovenske diplomatije proističe iz njegovog nepristajanja „da bude dvorjanin, klimator“, te da bi stvari bile „sasvim drukčije“ kada bi „bilo 10, pa i 5 ljudi, koji bi razgovarali s T[itom] kako to čini B[eli], [...] bez dodvoravanja“. Ipak, ni on ni Nikezić nisu se usudili da se suprotstave Titu, koji je izrazio puno slaganje s Kardeljem i upozorio Tepavca da se mora savetovati sa „starijim“ drugovima.<sup>52</sup> Od predstavnika SR Srbije reč je uzeo samo Draža Marković i podržao Kardeljevu kritiku. Marković je potom čuo da Popoviću i Nikeziću „nije bilo pravo“ što je tako govorio.<sup>53</sup>

Početkom maja Popović je doputovao u Pariz i primetio da prvi put posle rata tamo boravi „slobodan od 'zadataka i obaveza'“. U francuskoj prestonici se sastao s publicistom i neortodoksnim komunistom Pjerom Deksom (Daix), levim socijalistom Klodom Burdeom (Bourdet), filozofom i bivšim komunistom Rožeom Garodijem (Garaudy), socijalistom Žilom Martineom (Martinet) i drugim ličnostima francuskog političkog i kulturnog života. U raspravi s trockistom Alenom Krivinom, Popović je refleksno branio osnove ideologije jugoslovenskih komunista, ali ne i praksu, u kojoj nije došlo „do stvarnog, suštinskog, 'preuzimanja vlasti od strane radn[ičke] klase'“. U dnevniku je zabeležio da su njegovi sagovornici politički „naivni“ i da ne razumeju događanja u Jugoslaviji: „Ils ont manqué 'leur' révolution“<sup>54</sup>.<sup>55</sup>

Krajem maja Popović je nakratko boravio u Bernu, gde je zapisao da je suviše star i bolestan da bi se probijao „pomoću nepoštenja“. Tamo najpre nije poverovao da je Draža Marković, u Titovom prisustvu, izjavio da „nijedan društveni sistem nije propao zbog toga što je u njemu bilo malo demokratije“, tvrdeći da niko, čak ni u Jugoslaviji, „ne može biti toliko glup da to javno kaže“. Kada se uverio da greši, zaključio je da njegov kolega iz Predsedništva „sve otvorenije plovi ka svom cilju“, preporučujući se „kome treba“. Marković je, nekoliko dana posle svoje izjave, vodio dug razgovor s Titom, koji je izrazio nezadovoljstvo što Nikezić, Popović, Tepavac i Perovićeva zastupaju potpuno drugačiji „koncept“ od njegovog.<sup>56</sup>

Vrativši se u Beograd, Popović se u prvi mah toliko loše osećao da je sebi davao „još najviše godinu dana života“.<sup>57</sup> Povrh toga, u zemlji ga je sačekalo neprijatno iznenađenje, jer mu je skrenuta pažnja na jedan članak u armijskom listu *Front*. Naime, njega su u aprilu nenajavljeno posetili glavni urednik i jedan novinar, zatraživši prilog

<sup>51</sup> Serator (franc.).

<sup>52</sup> AJ-803-389, 2. zajednička sednica Predsedništva SFRJ (sa Predsedništvom SKJ), 12. april 1972; IAB, LKP, k. 16, DzKP, 12, 13. i 14. april 1972; P. Žarković, *n. d.*, 482–484. Tepavac je sledećeg dana upitao Tita na koga se odnosila njegova opaska o „antisovjetizmu“. Tito je odgovorio da nije mislio na njega, već na Koču Popovića i Veljka Mićunovića [A. Nenadović, *Mirko Tepavac...*, 229; S. Đukić, *n. d.*, 292–293].

<sup>53</sup> D. Marković, *n. d.*, 348–350.

<sup>54</sup> Nisu imali „svoju“ revoluciju (franc.).

<sup>55</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 3, 14. i 24. maj 1972; P. Чолаковић, *н. д.*, 321–322; Frank Žorž, *Samoupravljanje u izgradnji: francuska levica i jugoslovenski „model“ (1948–1981)* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2023), 409.

<sup>56</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 28. maj 1972; D. Marković, *n. d.*, 1, 356; M. Bešlin, *n. d.*, 439.

<sup>57</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 4. jun 1972. Dva meseca ranije, Popović je zapisao svoju volju da prilikom sahrane ne bude „nikakve ceremonije“, oproštajnih govora, niti poslednje karakteristike. Glavni razlog za to bila je bojazan da ga, kroz „svojetanje“, „ne izmanevrišu mrtvog“ [IAB, LKP, k. 16, DzKP, 2, 5. i 12. april 1972].

posvećen Titovom osamdesetom rođendan. Uz „mnogo brzih i sitnih nadmudrivanja“, odbio je s obrazloženjem da ne voli „prigodne porudžbine“. <sup>58</sup> Uoči Titovog rođendana izašla su dva broja *Fronta* s neukusnim veličanjima, a zatim članak o njihovom nastanku. Tobože uzgred, opisan je i Popovićev susret s novinarima. Taj prividni odušak profesionalnoj frustraciji težio je da ga diskredituje kao politički sumnjivog samoživca i demagoga, uz isticanje detalja da poseduje „novi zeleni fijat 125“ umesto „čuvenog spačeka“ kojim je došao na izbor za potpredsednika republike. Citiranje Popovićevih rečenica da njegova generacija treba da se povuče iz politike i da mu je oduzeto „dvadeset minuta od tenisa“, ukazivalo je na neuvažavanje prema Titu. <sup>59</sup>

Popović je objavljivanje neautorizovanog razgovora video kao „čisto gangster-ski“ postupak, koji se sastoji „u sitnim gadostima, ali ipak podlim“. U prvi mah, napisao je koncept pisma glavnom uredniku, koga je prekoreo što je objavio proizvoljno sklopljene „odlomke odlomaka“ iz njihovog razgovora, ali je, promislivši, rešio da pismo ne pošalje. „Sve više postajem 'bela vrana'“, zapisao je, odlučan da ne pristane na pravdanje zbog nedovoljne pokornosti. „Tako da i moj zvanični položaj postaje sve 'pogrešniji' (fiktivan i veštački).“ <sup>60</sup>

Tito je u junu, po povratku iz Sovjetskog Saveza, bio još razdraženiji prema Koči Popoviću, tim pre što je Brežnjev jedino njega spomenuo kao antisovjetski raspoloženog Jugoslovena. To je spomenuo Crvenkovskom, pred kojim se uoči puta ljutio zbog glasina da je Popović napisao memoare: „Sigurno je nešto protiv mene. Imam i ja šta da kažem, ali to bi bilo nisko. Srbi me nisu pitali da li sam saglasan da on uđe u Predsedništvo SFRJ. Ali sada će morati da ga povuku.“ Istom sagovorniku, koji je primetio da ne može da se oslobodi „opsesije Kočom“, drugom prilikom je rekao: „Ali taj Koča i ta Latinka, šta s njima? Koča mora da ode.“ <sup>61</sup> Titovo nezadovoljstvo mogla je samo povećati policijska informacija da srpsko rukovodstvo ne namerava da se povlači pred njegovim pritiskom, već da taktizira i sačuva svoje ljude na položajima – „pa i Koču, ako se može“. <sup>62</sup>

Latinka Perović je zaista prethodno Dolancu, koji joj je ukazao na članak u *Frontu*, odgovorila da neće, „valjda, cenzurisati jednog Koču Popovića“. „Time je i otvoreno bilo postavljeno pitanje Kočinog odnosa prema Titu, tj. pitanje spremnosti srpskog partijskog rukovodstva 'da raščisti sa Kočom Popovićem'“, pisaće potom. <sup>63</sup> Draža Marković je Popovićev postupak ocenjivao kao „nedovoljno promišljen“, a Mijalko Todorović je ostajao neodređen. Najglasnije nezadovoljstvo je izražavao Petar Stambolić, tvrdeći pred više sagovornika da se Popović, koji više nije „slobodan strelac“ nego predstavnik SR Srbije u Predsedništvu SFRJ, suviše „neobavezno ponaša“

<sup>58</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 8. april 1972.

<sup>59</sup> Milan Rakovac, Dušan Mandić, „Kako su nastali brojevi o Titu“, *Front*, br. 720, 26. 5. 1972, 7.

<sup>60</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 6, 7. i 9. jun 1972.

<sup>61</sup> Крсте Црвенковски, *Заробена вистина*, [приредио] Мирче Томовски, Скопје: Култура, 2003, 418–421.

<sup>62</sup> Пиро Симић, Звонимир Деспот, [прир.], *Тито: строго поверљиво: архивски документи* (Београд: Службени гласник, 2011), 318; Коста Николић, *Србија у Титовој Југославији (1941–1980)* (Београд: Завод за уџбенике, 2011), 313–314; М. Bešlin, *n. d.*, 435–436. Do Popovića je stiglo da Nikezić i Perovićeva veruju da će se održati, jer računaju na progresivne mlade kadrove u SR Srbiji i partijska rukovodstva u drugim republikama, koja ne žele da oni budu zamenjeni konzervativcima ili nacionalistima [IAB, LLP, DzLP, 2. jul 1972].

<sup>63</sup> L. Perović, *n. d.*, 393.

– izbegava učešće u svečanostima, pokazuje znake „rusofobstva“, protivi se Titu i šegači se sa njime. Zbog toga, kazao je Crvenkovskom, Popović ne može ostati član Predsedništva SFRJ; ali pri njegovom sklanjanju treba biti pažljiv, jer uživa veliku popularnost, a srpsko partijsko rukovodstvo namerava da pruži otpor.<sup>64</sup>

U Skupštini SR Srbije je 5. jula održan sastanak republičkih rukovodilaca. Draža Marković je predložio da se razmotri „incident vezan sa drugom Kočom“, koji bi mogao da ih „konfrontira“ s Titom i „drugim republikama“. On i Stambolić su izneli zamerke na račun Popovićevog držanja, koje „predstavlja hipoteku za SK Srbije“. Stamenković je smatrao da je stvar oko *Fronta* „maliciozna“ i svom kolegi u Predsedništvu SFRJ zamerio samo nedovoljnu aktivnost. Nikezić je rekao da misli slično kao Stamenković: „Znate, ja bih više voleo da budem predmet egzekucije nego da ja u takvoj stvari budem egzekutor.“ Na to je Marković dobacio da se ni o kakvoj egzekuciji ne radi.<sup>65</sup> Čitajući taj razgovor kome nije prisustvovao (što je Nikezić pred Stambolićem pravdao bolešću), Popović je bio spreman na ostavku, ali ne i na povinovanje bilo čemu što bi ga ponizilo kao „čoveka i, bar bivšeg, revolucionara“.<sup>66</sup>

Došavši na Brione, Popović je pisao o ostrvu gde, „pored ostale divljači“, „bivaju pripuštani i dvonošci“: „Koji, ipak, nisu automatski kandidati za odstrel.“<sup>67</sup> Tamo je 12. jula prisustvovao zajedničkoj sednici Predsedništva SFRJ i Predsedništva SKJ, na kojoj se raspravljalo o međunarodnim odnosima. Mada je jedan govornik zatražio da svi otvoreno govore o mogućim razilaženjima, „a ne posle po kuloarima“, Popović je i dalje ćutao.<sup>68</sup> Ipak, sledećeg dana je progovorio, nakon što se neočekivano pojavio na sednici Saveta Predsedništva SFRJ za državnu bezbednost (u čijem sastavu nije bio, ali je kao član Predsedništva imao pravo da prisustvuje), gde se raspravljalo o terorističkom upadu Bugojanske grupe. Naglasio je da treba podeliti zadatke po stepenu hitnosti, najpre oko „likvidiranja“ grupe, a potom oko dugoročnog saniranja. Crvenkovski je primetio da se Tito uznemirio kada je ugledao Popovića: „Koča je uzeo reč: malo je držao lekcije, ali je uglavnom dobro govorio. Titu se začudo svidelo. 'Dobro je što govori, reče Tito, otkad već čuti'. [...] Ljubičić je kazao Titu da ne treba verovati Koči, koji se sada prilagođava. 'Pa neka je i tako, dobro je', prokomentarisao je Tito.“<sup>69</sup>

<sup>64</sup> D. Marković, *n. d.*, 1, 363; Z. Vuković, *n. d.*, 669; K. Црвенковски, *n. d.*, 418. Posle jednog spora sa Stambolićem oko važnosti nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, Popović je zapisao da bi bilo „pošteno od Pere da nosi – opanke“. Odbacujući mogući argument da je „unitarista“ zato što zanemaruje „nacionalni fakt“, Popović je smatrao da su zapravo oni koji ga prenaglašavaju latentni nacionalisti. S druge strane, Stambolić je baš to koristio za pridobijanje rukovodilaca iz drugih republika. Njima je govorio da Popović potcenjuje nacionalni problem i zbog nerazumevanja decentralizacije objektivno stoji na unitarističkim pozicijama, te da ni Nikezić ni Perovićeva nisu daleko od njih [IAB, LKP, k. 16, DzKP, 27, 28. i 29. april 1972; K. Црвенковски, *n. d.*, 419].

<sup>65</sup> IAB, Lični fond Dragoslava Markovića (LFDm), f. 46, Stenografske beleške sa sastanka u Skupštini SRS, 5. jul 1972.

<sup>66</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 11. jul 1972.

<sup>67</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 2. jul 1972.

<sup>68</sup> AJ-803-390, 3. zajednička sednica Predsedništva SFRJ (sa Predsedništvom SKJ), 12. jul 1972. Titov šef kabineta će se sećati da se Popović, povodom pomeranja datuma te sednice, s vragolastim osmehom našalio da je umesto tog obaveštenja očekivao drugo – o ukidanju Predsedništva SFRJ [Marko Vrhunec, *Šest godina s Titom (1967–1973): pogled s vrha i izbliza* (Zagreb: Globus, 2001), 153].

<sup>69</sup> AJ, Kabinet predsednika republike (837), II-5-a-1/14, *Zapisnik sa II sednice Saveta Predsedništva SFRJ za poslove državne bezbednosti*, 13. jul 1972; IAB, LKP, k. 16, DzKP, 13. jul 1972; K. Црвенковски, *n. d.*, 423–424.

Popović je nakratko doputovao u Beograd, gde se 18. jula na sednici Predsedništva SFRJ raspravljalo o privrednim pitanjima. Dok su njegove kolege govorile „lako“ i „mnogo“, zapitao se čemu to služi, osim da „bude nova količina ocena u moru već postojećih“.<sup>70</sup> Vrativši se na Brione, saznao je da se protiv njega vodi kampanja širenjem glasila. Pored polutačne informacije da se u Parizu sastajao s trockistima, težište je bilo na događajima iz 1943. godine: pričalo se da je u Bici na Sutjesci naredio proboj Prve proleterske divizije kako bi doveo Vrhovni štab u težak položaj, a da su prethodno on, Milovan Đilas i Vladimir Velebit vodili Martovske pregovore s Nemcima na svoju ruku. Setivši se sudbine maršala Tuhačevskog, Popović je zapazio da tako „biva u svim revolucijama (ako se i) kad degradiraju“.<sup>71</sup>

Na Brionima je Popović zatražio razgovor s Titom, kako bi obnovio već dve godine nepostojeći kontakt i pokušao da parira intrigama Markovića i Stambolića u borbi za vlast u SKS. Do susreta je došlo 17. avgusta. Popović je zapisao da „jedva da je bilo, sasvim kratko, nelagodnosti na početku“: „Posle smo sadržajno razgovarali [...], našli dodirne tačke ili bar [...] prividne saglasnosti. Bio sam, naravno, otvoren u iznošenju svog mišljenja i ocena. U toku celog razgovora nije došlo [...] do oštine ili neprijatnog sporenja.“ U jednom trenutku je kazao da ne želi da, na zalasku života koji je založio za revoluciju, ni pred kim polaže ispit iz revolucionarnog poštenja, što je Tito, shvativši da se odnosi na aferu sa *Frontom*, ostavio bez komentara. Kada je Tito izjavio da neki iz rukovodstva SKS „moraju da odu“, Popović je branio Nikezića i Latinku Perović, tvrdeći da su veoma sposobni i poštteni, a nisu nacionalisti. Tito se naizgled složio i nije dalje insistirao na Nikezićevom odlasku; ali je za Perovićevu ostao pri svom stavu. Na aluziju o upotrebi sile u krajnjem slučaju, Popović je primetio da se nehumani socijalizam ne bi razlikovao od južnoameričkih diktatura. Najavivši da će ga pozvati na novi razgovor, Tito je spomenuo da razmišlja o povlačenju sa svih funkcija osim partijskih i na sagovornika ostavio „utisak da je to rekao veoma iskreno“. U stvari, Tito je manevrisao kako bi oslabio Popovićevu opreznost i izbegao njegovo otvoreno istupanje u korist Nikezića, po cenu privremenog opstanka neugodne ličnosti u Predsedništvu SFRJ. Zbog toga je pred ličnostima bliskim Popoviću govorio da se „složio sa većinom njegovih mišljenja“ i da računa da mu on može pomoći u „rasplitanju situacije“ u SR Srbiji.<sup>72</sup>

Koča Popović se početkom septembra vratio u Beograd, gde je preneo svoje zadovoljstvo razgovorom s Titom Nikeziću i Perovićevoj. Uljuljkan, procenio je da su oni „sabrani“, a da „starac“ neće „ići predaleko“.<sup>73</sup> Obračun koji se uveliko pripremao

<sup>70</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 18. jul 1972.

<sup>71</sup> IAB, LLP, DzLP, 1. avgust i 22. oktobar 1972; LKP, k. 16, DzKP, 3. avgust 1972. „Šurovanje baš sa trockizmom? Zar niste mogli smisliti ništa bolje i, naročito, novije?“, zapisao je Popović, primetivši da „starkelja i starčići“ ne mogu pobeći od svoje staljinističke prošlosti [IAB, LKP, k. 16, DzKP, 13. februar 1973]. Međutim, ni on sam je nije mnogo preispitivao, čak ni kada je njegov nadrealistički prijatelj Marko Ristić zatražio da on i supruga priznaju da su, kao staljinisti, grešili verujući u ispravnost Moskovskih procesa i Nemačko-sovjetskog pakta. Naprotiv, uvredio ga je Ristićev komentar („Kojesta!“) na odgovor Lepe Perović da nije ništa znala o procesima koji su, u jugoslovenskom kontekstu, bili nebitni [IAB, LLP, DzLP, 22. februar 1971; Д. Чкребић, н. д., 69–73]. Popovićevo objašnjenje, za samog sebe, glasilo je da su jugoslovenski komunisti uspešno izveli revoluciju upravo zato što istovremeno i jesu i nisu bili staljinisti [IAB, LKP, k. 16, DzKP, 7. februar 1971].

<sup>72</sup> IAB, LLP, DzLP, 18. avgust 1972; LKP, k. 16, DzKP, 20. i 22. avgust 1972.

<sup>73</sup> IAB, LKP, k. 29, Pisma Koče Popovića Lepoj Perović, 12. i 16. septembar 1972.

najavio je Kardelj govorom u Mostaru 18. septembra.<sup>74</sup> Popoviću je dotad postalo jasno da će verovatno morati otići „cela ekipa“ srpskog rukovodstva. Povodom jedne od Kardeljevih „trivijalnosti“ – da je lako kritikovati a ne snositi odgovornost, primetio je da je lakše „prisvojiti toliku 'odgovornost' da se njome može suzbiti [...] svaka nepoželjna kritika“.<sup>75</sup> Na dan Kardeljevog govora usvojeno je Pismo Izvršnog biroa Predsedništva SKJ i predsednika Tita, kojim se zahtevalo jačanje tzv. demokratskog centralizma i pripremao teren za uklanjanje srpskog rukovodstva.<sup>76</sup> Posle rasprave o Pismu na proširenoj sednici CK SKS 28. septembra, Popović je razgovarao s Latinom Perović o mogućnostima smanjivanja pritiska na taj CK.<sup>77</sup> Početkom sledećeg meseca naslućivao je neku vrstu čistke, uz učešće veterana.<sup>78</sup>

Tito je 8. oktobra dao intervju za zagrebački *Vjesnik*. U njemu je najavio razračunavanje, tvrdeći da se svi koji su „rukovodili revolucijom“ – on, „Kardelj, Bakarić i drugi“ – „slažu da je oštrina potrebna“. Za razliku od njih, naglasio je, „ima nekih drugih koji su potekli iz nezdravih intelektualnih sredina, nesocijalističke inteligencije“. Ovo se odnosilo na Nikezića i Popovića, čija je neaktivnost bila predmet posebne aluzije: „Tobože umorio se [...]. Takvi onda više nisu komunisti... Ja mislim da su komunisti vojnici [...], a ne da izvan Saveza komunista ima neke svoje teorije [...]. Meni je već prilično dojadilo da se stalno nosim s tim pojedincima i zato sada moram učiniti sve, a mogu učiniti.“<sup>79</sup>

Kao formu obračuna Tito je izabrao sastanak improvizovanog političkog aktiva Srbije, u koji je uvrstio mnoge protivnike Nikezićevog rukovodstva. Pred sastanak Popović je počeo da smišlja „pledoaje“ u kojem bi zatražio „neprejudiciranje 'krivica'“ i „ravnopravnu razmenu mišljenja“, ali je predosećao uzaludnost toga, jer se „suviše glavnih tema“ ne sme pokrenuti.<sup>80</sup> Prvog dana sastanka, 9. oktobra, ocenio je Titov uvodni govor kao vrlo neodređen. Uoči drugog dana, napisao je crtice za eventualno istupanje, u „slučaju da bude umesno – poželjno“. Srpsko rukovodstvo je želelo da se brani tvrdeći da su Titove primedbe na mestu, ali da je „oštrina kritike“ nesrazmerna greškama; te da je SKJ kao celina odgovoran što radnička klasa nije dominantna snaga u društvu. Zapisao je i da – kao vojnik, a ne „general“ revolucije – zna da je vreme da rukovodilačko mesto prepusti mlađima i da to nije bežanje od odgovornosti, već od vlasti i počasti kojih je imao „za 4 života“: „Ja, kao i mnogi drugi.“ Ipak, na sastanku, Popović je i dalje ćutao. Tito je izjavio da se potpuno slaže sa Markovićevim stavom, a srpsko rukovodstvo je u odbranu uzeo Stamenković. Tokom Nikezićevog mlakog istupanja, Popović se, u mislima prenetim na hartiju, obratio Titu: „Šta radiš

<sup>74</sup> M. Bešlin, *n. d.*, 445–446.

<sup>75</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 19. septembar 1972. Kardelj se pred nekim rukovodiocima žalio da Koča Popović ustavne amandmane koji jačaju samostalnost republika i pokrajina predstavlja kao osnovu za nacionalizam, a da Nikezić i Perovićeva ne žele da se o njima otvoreno izjasne. Za Stambolića i Markovića je govorio da su opterećeni srpskim nacionalizmom, ali da im je u trenutnoj situaciji naklonjen [K. Црвенковски, *н. д.*, 422].

<sup>76</sup> M. Bešlin, *n. d.*, 442–445.

<sup>77</sup> L. Perović, *n. d.*, 432.

<sup>78</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 3. oktobar 1972.

<sup>79</sup> „Intervju predsednika Tita“, *Vjesnik Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske*, br. 9201, 8. 10. 1972, 3–4; M. Bešlin, *n. d.*, 448, 450–451.

<sup>80</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 8. oktobar 1972; K. Popović, „Zapisi... (13)“, *Vreme*, br. 70, 24. 2. 1992, 38–39.

St[ari], otklanjaš najbolje i najsposobnije, da bi se probili nesposobnjakovići i karijeristi. [...] (Već imaš dovoljno buzdovana oko sebe!) [...] Očekivao sam da ćeš me pozvati. To si mi i rekao na Br[ionima]. Žalim što nisi.“<sup>81</sup>

Ujutru 11. oktobra Popović je nameravao da se pre nastavka sastanka obrati „lično i nasamo Starom“. Hteo je da ga podseti da je uvek bio s njim – od 1941, preko otpora Staljinu, do obračuna s „rankovićevštinom“, koja, kao i velikosrpski nacionalizam, samo čeka priliku da se probudi. U „mutnoj situaciji“ bio je spreman na taktičko žrtvovanje Nikezića ne bi li se njegovom ostavkom sprečilo uklanjanje ostatka srpskog rukovodstva. Ne uspevši da razgovora s Titom, rešio je da optuženima ne pruži javnu podršku: „Ne peux prendre la parole<sup>82</sup>, zbog ozbiljnosti problema koji bih imao da iznesem. Za šta ne postoje uslovi.“ Povodom izlaganja svog kolege, predstavnika SAP Kosova u Predsedništvu SFRJ Velija Deve, koji je Nikeziću imputirao zavereničke razgovore protiv Tita, zapisao je: „Krajnje prljavo! Konfidentski.“<sup>83</sup>

Uoči poslednjeg, četvrtog nastavka, Popović je rezignirano zaključio da jugoslovenski „hibrid ne može živeti“: „Mi smo hteli izgraditi nešto što će nas osloboditi slabosti birokr[atско]-etat[ističkog] socijalizma i kapit[alističkog] tržišta. Zasad, uglavnom, postigli smo suprotno: spojili smo slabosti“. Nakon što je Titova konačna reč odložena za četiri dana, Popović je zabeležio da apsurdni sistem izaziva potrese koji se rešavaju „pomoću par izandalih i proizvoljnih etiketa“, pa se naposljetku čeka kako će „samozvani, svemoćni arbitar, izvoleti [...] ponoviti jedne i dodati još neke nove etikete, i to će biti besprizivna ocena“. Dolazio je na misao da bi ipak mogao uzeti reč, ako to bude „neophodno“. Pored ostalog, hteo je da naglasi da bi primena sile značila „krah“ čitave politike jugoslovenskih komunista.<sup>84</sup>

Prilike za govor nije bilo, jer je posle Titove oštre završne reči Dolanc zaključio sastanak. Popović je zapisao da, iako je „poraz pretrpela dobra strana“, oseća rasterećenje. Izašavši u šetnju sa psom, primetio je da „lako diše“: „Kako se prisno susreću ovaj vazduh i sačuvana ljudskost = dostojanstvo!“<sup>85</sup> Uskoro je shvatio da je pokrenut „mehanizam procesa“, u kome „osumnjičeni treba, postepeno i sve više, da sâm učestvuje u svom polit[ičkom] uništenju“ praćenom hajkom, pa je zaključio da odlazak „ne sme više odlagati“. Zato je 18. oktobra zatražio i dobio razgovor s Titom, koji je, mada je najavio mogućnost svoje ostavke, protekao u mirnom tonu. „Otići ću sa sadašnje (za mene i onako formalne) dužnosti čim se pruži prva prilika“, zapisao je sutradan. „Zavisice od daljeg toka događaja. Naravno, ne sme da liči i ima efekt otvorenog i oštrog protesta.“<sup>86</sup>

<sup>81</sup> IAB, LKP, k. 16, DžKP, 9. i 10. oktobar 1972.

<sup>82</sup> Ne mogu uzeti reč (franc.)

<sup>83</sup> IAB, LKP, k. 16, DžKP, 11. oktobar 1972.

<sup>84</sup> IAB, LKP, k. 16, DžKP, 12, 14. i 15. oktobar 1972; K. Popović, „Zapisi... (14)“, *Vreme*, br. 71, 2. 3. 1992, 32.

<sup>85</sup> IAB, LKP, k. 16, DžKP, 16. oktobar 1972. Popović je zabeležio da je u Titovom završnom izlaganju bilo nemira i nesigurnosti, a u grubom prekidanju sastanka „nečeg zavereničkog“ i želje da se što pre „spusti zavesa“ posle „ružnog čina“ [IAB, LKP, k. 16, DžKP, 17. oktobar 1972; K. Popović, „Zapisi... (14)“, 33].

<sup>86</sup> IAB, LKP, k. 16, DžKP, 18. i 19. oktobar 1972; K. Popović, „Zapisi... (14)“, 33. Popović će se sećati da u razgovoru s Titom nije imao potrebu za „opširnijim objašnjenjima“, jer su razlike između njih odavno postale nepremostive, ali da je stavio na znanje da osuđuje „zaverenički obračun“ sa „zastupnicima demokratske orijentacije u Savezu komunista“ [A. Nenadović, *Razgovori s Kočom*, 157–158].

Odlazeći sa sastanka s Titom, Popović je sreo Nikezića i Peroviću koji su došli da podnesu ostavke, na šta ih je on, kao i mnogi drugi, prethodnih dana nagovrao.<sup>87</sup> Premda je bio svestan da je već izvršen svojevrсни „puč“, nekoliko dana se nadao da na vlast u SR Srbiji ipak neće biti dovedeni Marković i Stambolić sa svojim ljudima.<sup>88</sup> U raspravama oko izbora novog predsednika CK SKS, izbegavajući da se direktno izjasni, podržavao je kandidaturu Mirka Čanadanovića, koji je pripadao Nikezićevoj struji, ali i oportunističkim držanjem naizgled ostavljao mogućnost da politički preživi njen pad.<sup>89</sup> Kada je shvatio da od toga nema ništa i da su zadugo „sve dobre vode presahnule“, Popović je počeo da sastavlja tekst ostavke. Konačno je prelomio kada je stekao utisak da je Marković „ustoličen“ kao „vođa“ u Srbiji.<sup>90</sup>

Popović je 27. oktobra poslao dve ostavke – državnu, na članstvo u Predsedništvu SFRJ, i partijsku, na članstvo u Stalnoj konferenciji SKJ. U dnevniku je zapisao da ne insistira na objavljivanju teksta koji je namerno sažeo: „Očevidno je, takođe, da je Stari teško naseo, i da se, sad već nepopravivo, kompromitovao.“<sup>91</sup> Na prvim stranicama novina za 4. novembar pojavila se štura Tanjugova informacija o ostavci Koče Popovića na mesto člana Predsedništva SFRJ.<sup>92</sup> Pročitavši je, osetio je zadovoljstvo što nije „javno apostrofiran“. Nadao se da će biti „ostavljen na miru“, ali i spremao da se u suprotnom, „ma koliko u neravnopr[avnom] položaju“, brani svim sredstvima: „Mogu reći da ne odlazim toliko, pa možda ni uopšte, iz solidarisanja sa onima iz srpskog rukov[odstva], koliko iz nesolidarisanja sa onima koji [su] navodno kvalifikovani i pozvani da celo stanje saniraju.“<sup>93</sup>

Skupština SR Srbije je najpre rutinski primila k znanju Popoviću ostavku. A kada se on, iskoristivši činjenicu da nije formalno razrešen funkcije, 14. novembra pojavio na sednici Predsedništva SFRJ na Brionima, to je bilo, uglavnom neprijatno,

<sup>87</sup> Z. Vuković, *n. d.*, 724; L. Perović, *n. d.*, 453–454; A. Nenadović, *Mirko Tepavac...*, 83; S. Đukić, *n. d.*, 222.

<sup>88</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 22. oktobar 1972.

<sup>89</sup> D. Marković, *n. d.*, 394; Ranko Končar, Dimitrije Boarov, *Stevan Doronjski: odbrana autonomije Vojvodine* (Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2011), 536.

<sup>90</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 23, 25. i 26. oktobar 1972; K. Popović, „Zapisi... (14)“, 33–34.

<sup>91</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 27. oktobar 1972; K. Popović, „Zapisi... (15)“, *Vreme*, br. 72, 9. 3. 1992, 37–38. U obrazloženju ostavki Popović je naveo da je još 1965. godine rešio da se povuče „sa odgovornih dužnosti u političkoj operativi“, ali da ih se ponovo primio zbog posebnih okolnosti: „Sada su namesto tih okolnosti nastupile druge, čime su otpali razlozi za odlaganje povlačenja. U međuvremenu mi je i zdravlje ozbiljno narušeno“ [AJ-837-II-3-a-2/513, Pismo Koče Popovića Predsedništvu SKJ, 27. oktobar 1972; IAB, LKP, k. 2, Pismo Koče Popovića predsedniku Skupštine SR Srbije, 27. oktobar 1972; A. Nenadović, *Razgovori s Kočom*, 153]. Popović je Dragog Stamenkovića, ne pokušavajući da utiče na njega da učini isto, obavestio da je podneo ostavku zbog „neslaganja sa postupkom oko Markove i Latinkine smene“ [Д. Стаменковић, *н. д.*, 213].

<sup>92</sup> „Коча Поповић поднео оставку у Председништву СФРЈ“, *Политика*, бр. 21224, 4. 11. 1972, 1; „Оставка Коче Поповића“, *Борба*, бр. 305, 4. 11. 1972, 1. Dva dana ranije objavljena je Tepavčeva ostavka, pa su se u zapadnoj štampi pojavili komentari o povlačenju jugoslovenskog ministra inostranih poslova i dvojice njegovih prethodnika, većinom nepovoljni za Titov režim [S. K., „Zluradost i neobaviještenost“, *Vjesnik u srijedu*, br. 1072, 15. 11. 1972, 10; Dag Strpić, „Što mora pasti u sadašnjoj bici“, *Vjesnik u srijedu*, br. 1075, 6. 12. 1972, 4]. Bivši američki ambasador u Beogradu Kenan je nekoliko meseci potom pisao državnom sekretaru Kisindžeru da su Nikezić i Popović, iako su nažalost sklonjeni u senku, i dalje dva najbolja kandidata za Titovog naslednika [Dragan Bisenić, *Mister X: Džordž Kenan u Beogradu (1961–1963)* (Beograd: Klub plus, 2011), 236–237].

<sup>93</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 4, 6. i 7. novembar 1972; K. Popović, „Zapisi... (15)“, 39.



„iznenađenje za sve“. Krajem meseca Draža Marković je upozorio Predsedništvo Skupštine SR Srbije da se izbor novog člana Predsedništva SFRJ mora ubrzati, „jer ima nešto što nije nikom jasno“, a deluje „pomalo“ kao „demonstracija“: „Koča Popović, koji je vrlo nedovoljno dolazio na sednice i na druge manifestacije, sada svuda ide.“<sup>94</sup>

Nakon što je na samom kraju 1972. i zvanično prestao da bude član Predsedništva SFRJ, Popović je ostao u neizvesnosti oko svog daljeg položaja. Početkom sledeće godine zapisao je da ne dolazi u obzir nikakvo kakanje niti izjašnjavanje pred Partijom, ali je bio spreman da prihvati izbor u politički beznačajni Savet Federacije.<sup>95</sup> Međutim, Partija od njega nije ništa tražila. Odlazak Koče Popovića iz političkog života nije bio objašnjen jugoslovenskoj javnosti. U vrhu SKJ biće samo interno spominjan kao frakcionaš koji nezasluzeno uživa autoritet, jer je nepoznato da „već dugo godina“ ne deluje „u skladu sa linijom“.<sup>96</sup> Na putu za Kopenhagen u aprilu, Popović je shvatio da mu udaljšavanje od zemlje u kojoj ga „svakog trenutka može udariti hirovita samovolja“ naduvenog „despota“ dopušta da „slobodnije“ diše. Ležeći u danskoj bolnici, sanjao je i razmišljao o samoubistvu. Zamislio je oproštajnu poruku da život prekraćuje „zbog upropašćenog zdravlja, ali još više zbog nakazne situacije u zemlji“: „Nama vladaju vampiri, čudovišta. Nisam lud, iako ću, znam, biti proglašen za takvog.“<sup>97</sup>

U poslednjim mesecima na državnoj funkciji, Popović se povremeno pitao da li, pišući „neobavezno“ u svojim notesima, ne preteruje u sudovima i ocenama i ne čini li ga bolest „zavidnim i pakosnim“. Mada je priznavao da sve više postaje netrpeljiv i nadmen, verovao je da su mu sudovi u osnovi ispravni.<sup>98</sup> S protokom godina, uprkos tome što je u dnevničkim beleškama sve više zastupao gledišta koja su značila suštinsko odbacivanje komunističke ideologije, ublažio je neke od njih. Tita je, sutradan po njegovoj smrti, ocenio kao izuzetnu ličnost koja je ušla „u istoriju na velika vrata“, ali i izgubila korak sa savremenosti.<sup>99</sup> Sredinom osamdesetih je u užem krugu poznanika ostajao kritičan prema Titovoj istorijskoj ulozi, pa mu je jedan od njih oštro zamerio cinizam prema čoveku čiji je bio dugogodišnji saradnik.<sup>100</sup> Pri kraju decenije, kada je počelo javno osporavanje revolucije za koju je bio i sentimentalno vezan, Popović se trudio da što uravnoteženije oceni Tita, hvaleći njegove ratne i državničke zasluge, a ističući kult ličnosti kao njihovo naličje.<sup>101</sup>

Upravo u uspostavljanju Predsedništva SFRJ jasno su se iskazali Titovo lice i naličje. Razapeta između njegove svesne želje da iza sebe u Jugoslaviji ostavi stabilnost i, verovatno podsvesne, težnje da ostane neprikosnoveni vladar do smrti, pa čak i posle nje, ta institucija je morala biti slaba i nedovršena. Umesto pojedinih samosvojnih ličnosti poput Koče Popovića u prvom sastavu Predsedništva, koje su poste-

<sup>94</sup> D. Marković, *n. d.*, 396, 400–401; AJ-803-4, 14. sednica Predsedništva SFRJ, 14. novembar 1972; IAB, LFDM, f. 46, Stenografske beleške sa sednice Predsedništva Skupštine SRS, 27. novembar 1972.

<sup>95</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 10. i 17. februar 1973.

<sup>96</sup> П. Симић, З. Деспот, *н. д.*, 365.

<sup>97</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 1. i 12. april 1973.

<sup>98</sup> IAB, LKP, k. 16, DzKP, 10. jun i 4. septembar 1972.

<sup>99</sup> IAB, LKP, k. 19, DzKP, 5. maj 1980.

<sup>100</sup> Олга Манојловић Пинтар, „Шпанско писмо“ из 1984. у дневничким белешкама Коче Поповића“, *Токови историје*, бр. 1, (2022), 219.

<sup>101</sup> A. Nenadović, *Razgovori s Kočom*, 125–133.

peno sklanjane ili neutralisane, u drugom, suženom i naizgled pojačanom sastavu našli su se partijski funkcioneri sa višim autoritetom, ali i oportunističkim odnosom prema Titovoj autokratiji. Njegova prekasna, kao i rana smrt nekih od njih samo su naglasile beživotnost tela kome je Ustav predvideo važnu ulogu.

\*

Koča Popović je napustio političku scenu u Jugoslaviji istovremeno s Nikezićevim partijskim rukovodstvom u SR Srbiji. Pošto je s tim rukovodstvom delio većinu stavova o potrebi i sadržaju daljih reformi SKJ i jugoslovenske države i društva, Popovićeva ostavka bila je logičan kraj njegove poslednje državničke dužnosti. Na mesto člana Predsedništva SFRJ on je postavljen isključivo voljom tog rukovodstva, kome je, oslabljenog zdravlja i već jednom nogom u političkoj penziji, bio tek pasivni saradnik, pogodan za ulogu senatora ili možda, u najsrećnijem razvoju događaja, formalnog šefa jugoslovenske države. Srpsko rukovodstvo i Popovića je zajedno odnela oseka liberalizacije SKJ početkom sedamdesetih godina. Uprkos tome, njihov odlazak je u ponečemu prosto vremenski koincidirao. U vreme političkog uzleta srpskih partijskih liberala, Popovića su uveliko nagrizale sumnje ne samo u vezi s pojedinim ličnostima, pre svih Titom, već i sa suštinom i legitimitetom komunističke ideologije. Uz to, kosmopolitski i opštejugoslovenski pogledi usmeravali su ga da, bez mnogo razumevanja za njihovu republičku perspektivu, drugačije gleda na uspon i slom hrvatskog liberalno-nacionalističkog rukovodstva, a pitanje okončanja Titove autokratije ne smatra sporednim.

Sukob Josipa Broza Tita i Koče Popovića, njegovog nekadašnjeg vernog pomoćnika, umnogome je bio slučajan i ličan – sudar dve sujete, pragmatično-vladarske i ekscentrično-intelektualne. Proistekao je i iz inherentne težnje neograničene vlasti da uništava svaki autoritet oko sebe, usled čega se Tito pre ili kasnije razišao sa bezmalo svim svojim bliskim saradnicima. Ipak, bio je i sukob dva načela: samodovoljnosti teleološke svesti, uverene u nepogrešivost svog pseudofilozofskog sistema, i kritičkog mišljenja, spremnog na preispitivanje. Povlačenje Koče Popovića pretvorilo je njegove sumnje u lični čin, lišen političkih i društvenih posledica.

## REFERENCE

- Bešlin, Milivoj. *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*, Knj. 1. Novi Sad: Akademski knjiga, 2022.
- Bilandžić, Dušan. *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945–2005*. Zagreb: Prometej, 2006.
- Bisenić, Dragan. *Mister X: Džordž Kenan u Beogradu (1961–1963)*. Beograd: Klub plus, 2011.
- Bjelajac, Mile. *Diplomatija i vojska: Srbija i Jugoslavija 1901–1999*. Beograd: Medija centar „Odbrana“, 2010.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u vreme bipolarnog detanta 1971–1975“. U: *Srbija i Rusija 1814–1914–2014*. Urednik Mihailo Vojvodić, 345–369. Beograd: SANU, 2016.

- Crvenkovski, Krste. *Zarobena vistina*. [Priredio] Mirče Tomovski. Skopje: Kulturna, 2003.
- Čkrebić, Dušan. *Koča Popović: duboka ljudska tajna*. Beograd: Službeni glasnik, 2019.
- Čolaković, Rodoljub. *Dnevnik 1971–1972*. Priredio Zdravko Antonić. Banjaluka: ANURS, 2008.
- Dabčević Kučar, Savka. '71: *hrvatski snovi i stvarnost*, Knj. 1–2. Zagreb: Interpublic, 1997.
- Đilas, Milovan. *Ideal i profesija: uspomene revolucionara*. Priredio Aleksa Đilas. Beograd: Vukotić media, 2024.
- Đukić, Slavoljub. *Slom srpskih liberala: tehnologija političkih obračuna Josipa Broza*. Beograd: Filip Višnjić, 1990.
- Glišić, Venceslav. *Susreti i razgovori: prilozi za biografiju Petra Stambolića*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Jakšić, Pavle. *Nad uspomename*, Knj. 1–2. Beograd: Rad, 1990.
- Jarman, Robert L., ed. *Yugoslavia: political diaries*, Vol. 4. Slough: Archive editions, 1997.
- Kardelj, Edvard. *Sujedоčеnja: istorijsko-memoarski prilozi*. Sarajevo: Svjetlost, 1984.
- Končar, Ranko, Dimitrije Boarov. *Stevan Doronjski: odbrana autonomije Vojvodine*. Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2011.
- Manojlović Pintar, Olga. „Špansko pismo' iz 1984. u dnevničkim beleškama Koče Popovića“, *Tokovi istorije*, br. 1, (2022), 209–238. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2022.1.man.209-238>
- Marković, Dragoslav. *Život i politika 1967–1978*, Knj. 1–2. Beograd: Rad, 1987.
- Nenadović, Aleksandar. *Mirko Tepavac: sećanja i komentari*. Beograd: Radio B92, 1998.
- Nenadović, Aleksandar. *Razgovori s Kočom*. Zagreb: Globus, 1989.
- Nikolić, Kosta. *Srbija u Titovoj Jugoslaviji (1941–1980)*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2011.
- Novoseljcev, Boris Sergejevič. „Sovjetsko-jugoslovenski odnosi krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 20. veka“. *Tokovi istorije*, br. 1, (2020), 175–195. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2020.1.nov.175-195>
- Perović, Latinka. *Zatvaranje kruga: ishod političkog rascepa u SKJ 1971/1972*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.
- Simić, Pero, Zvonimir Despot, [prir.]. *Tito: strogo poverljivo: arhivski dokumenti*. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Stamenković, Dragi. *Između ideala i politike: lično kazivanje i svedočenje*. Beograd: Stručna knjiga, 2002.
- Tripalo, Miko. *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus, 1990.
- Tripković, Đoko. *Jugoslavija–SSSR 1956–1971*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013.
- Tripković, Đoko. „Obnova političkog dijaloga na najvišem nivou između Beograda i Moskve početkom 70-ih godina 20. veka“. *Istorija 20. veka*, br. 3, (2011), 221–238. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2011.3.tri.221-238>

- Vrhunec, Marko. *Šest godina s Titom (1967–1973): pogled s vrha i izbliza*. Zagreb: Globus, 2001.
- Vukmanović Tempo, Svetozar. *Memoari 1966–1969. Neslaganja*. Beograd: Narodna knjiga, 1985.
- Vuković, Zdravko. *Od deformacija SDB do Maspoka i liberalizma: moji steno-grafski zapisi 1966–1972. godine*. Beograd: Narodna knjiga, 1989.
- Žarković, Petar. *Marko Nikezić: diplomata u središtu Hladnog rata*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2024.
- Žarković, Petar. „Sipovska koncepcija jugoslovenske spoljne politike: DSIP u središtu unutarpartijskih sporenja“. *Tokovi istorije*, br. 1, (2017), 97–121. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2017.1.zar.97-121>
- Žorži, Frank. *Samoupravljanje u izgradnji: francuska levica i jugoslovenski „model“ (1948–1981)*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2023.

KOČA POPOVIĆ AS A MEMBER OF THE PRESIDENCY  
OF THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA (1971–1972)

Zoran Bajin, PhD\*

*Summary*

The writer, communist and partisan general Koča Popović performed important duties in Yugoslavia after the Second World War. He was Chief of the General Staff of the Yugoslav People's Army (1945–1953), State Secretary for Foreign Affairs (1953–1965) and Vice President of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (1966–1967). In the early 1960's he began to question communist ideology and became disillusioned with the Yugoslav communist leader Josip Broz Tito, due to his autocratic tendencies, dogmatism and leniency towards the Soviet Union. Without Tito's approval, the liberal leadership of the League of Communist of Serbia chose Popović in the spring of 1971 to be a representative of that constituent republic in the newly-formed Presidency of the SFRY. Popović was not active at the meetings of this supposed collective head of state without any real influence, but in corridor discussions he did not hide his critical attitude towards Tito and the official policy of the League of Communist of Yugoslavia. Outraged by Popović's defiance of his authority, Tito intended to remove him from the Presidency, but ultimately decided to deal first with the Serbian leadership. Popović did not stand up for the «Serbian liberals», but after their dismissal in the autumn of 1972 he resigned his post as a sign of tacit protest. The Yugoslav public was not informed of the reasons for this act.

**KEYWORDS:** Koča Popović, Presidency of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, League of Communist of Yugoslavia, Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Marko Nikezić, «Serbian liberals»

---

\* Research Associate, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade, Republic of Serbia  
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5959-4155>; E-mail: [zorbajin@yahoo.com](mailto:zorbajin@yahoo.com)